

БЕПАРВОЛИК ОРҚАСИДАН СОДИР ЭТИЛАДИГАН ЖИНОЯТЛАРНИНГ ЖИНОЙИ-ҲУҚУҚИЙ ТАҲЛИЛИ

Сирожбек Баходирович МАШАРИФОВ

мустақил изланувчи

Тошкент давлат юридик университети

Тошкент, Ўзбекистон

masharifovs585gmail.com

Аннотация

Мазкур мақолада жиноят содир этишнинг эҳтиётсизлик шакли ва унинг жиноий ҳуқуқий аҳамияти, эҳтиётсизликнинг жиноий бепарволик шакли очиб берилган бўлиб, унда бепарволикнинг мезонлари ва унинг жиноят сифатида эътироф этилишининг шартлари ҳуқуқий таҳлил қилинган.

Таянч сўзлар: жиноятнинг субъектив томони, эҳтиётсизликдан жиноят содир қилиш, жиноий бепарволик, бепарволикнинг мезонлари, бепарволикда содир қилинган жиноятлар учун жавобгарлик.

УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СОВЕРШЁННЫХ ПО НЕОСТОРОЖНОСТИ

Сирожбек Баходирович МАШАРИФОВ

независимый исследователь

Ташкентский государственный юридический

университет

Ташкент, Узбекистан

masharifovs585gmail.com

Аннотация

В данной статье рассматриваются неосторожный вид преступления и его уголовно-правовое значение. В статье в основном анализируются критерии преступной неосторожности, и условия признания ее преступлением.

Ключевые слова: субъективная сторона преступления, преступление по неосторожности, преступная неосторожность, критерии неосторожности, ответственность за преступления, совершенные по неосторожности.

Айтиш мумкинки, жиноят содир этишда аввало шахсининг ички кечинмаси ва яшаш муҳити ўзига хос ўрин тутади. Жиноят ҳуқуқ соҳасининг ривожланиши туфайли турли майиллар орқали жиноят содир этилиши ўрганилмоқда. Бизга маълумки, жиноятлар содир этилиши қасддан ёки эҳтиётсизликдан содир этилади. Ўзбекистон Республикаси жиноят кодексининг 20-моддасига кўра “Ушбу кодексда назарда тутилган ижтимоий ҳавфли қилмишни қасддан ёки эҳтиётсизлик орқасида содир этган шахс

жиноят содир этилишида айбдор деб топилиши мумкин” [1]. Шахс ўз қилмишини муайян қасд шакли орқали ёки ўз-ўзига ишониш ва бепарволик шаклида намоён бўлувчи эҳтиётсизлик орқали содир этилиши жиноят ҳуқуқи назариясида ҳам ўз ифодасини топган. Авваломбор, жиноятчи шахси унинг қасд шаклида жиноят содир этилишини кўрсатсада, эҳтиётсизлик орқасида ҳам жиноят юз бериши мумкин. Бу тўғрисида жиноят ҳуқуқий назариётчилари турли тарифларни келтиришган, аммо уларнинг асосийси мазмунан бир бирига ўхшашдир. Эҳтиётсизлик орқасидан жиноят содир этиш деб, ижтимоий хавfli қилмишни ўз-ўзига ишониш ёки бепарволик орқасидан содир этишга айтилади [2]. Шахснинг қилмишида айбнинг мавжуд эмаслиги унинг жинойлигини истисно этади. Айбнинг эса муайян турлари мавжуд. Айбнинг айнан эҳтиётсизлик шакли айбдорликнинг ижтимоий хавfli бўлмаган шакли ҳисобланади.

Эҳтиётсизлик қасдан фарқли равишда айбдор жиной оқибатлари келиб чиқишини амалда истамайди ва жиной оқибат келиб чиқишига кўзи етмайди, аммо ишнинг ҳолатига кўра кўзи етиши лозимлигини ифодалайди. Шу сабабдан ҳам жиноят қонунчилиги эҳтиётсизлик орқасидан содир этиладиган жиноятларни ижтимоий хавfli оқибат етказилиши лозимлигини талаб қилади. Баъзи жиноятлар бундан мустасно албатта [1].

Эҳтиётсизлик орқасида содир қилинган жиноятларни умумий белгиси бу – айбдорнинг қилмишига нисбатан руҳий муносабати ҳисобланади, бунда шахс ўзининг қилмишида (ҳаракат ёки ҳаракатсизликда) ижтимоий хавfli хусусиятларни англамаган бўлади.

Эҳтиётсизликнинг бепарволик шаклида бундай хусусият ижтимоий хавfli оқибатни кўра билмаганлик билан, ўз-ўзига ишонишда оқибат келиб чиқишига асоссиз умид қилиши ва жамиятга зарар етказмаслигига ишонади. Эҳтиётсизликнинг бепарволик шакли ўз-ўзига ишонишдан фарқ қилади. Агар жиноятни содир этган шахс ўз хулқ-атвори қонунда назарда тутилган ижтимоий хавfli оқибатлар келтириб чиқариши мумкинлигига кўзи

етмасада, лекин кўзи етиши лозим ва мумкин бўлса, бундай жиноят бепарволик оқибатида содир этилган ҳисобланади.

Бунга давлат сири ёки ҳарбий сир ҳисобланган ҳужжатларни йўқотиш (163-модда), ўқотар қурол ёки ўқ-дориларни бепарволик билан сақлаш (249-модда) жиноятларини мисол қила оламиз. Ўз-ўзига ишониш ва бепарволик эҳтиётсизлик шаклидаги айбнинг алоҳида-алоҳида ўз белгиларига эга бўлган турлари бўлиши билан бирга уларнинг ўхшашлик томонлари ҳам бор. Яъни тафаккурий элементлари жиҳатидан анча ўхшашдир. Ҳар иккала турида ҳам айбдорнинг ижтимоий хавфли оқибатнинг аниқ келиб чиқиши мумкинлигини аниқ билмаслиги, шундай оқибат келиб чиқишига кўзи етиши мумкинлиги, уларнинг ўхшашлигидир. Ижтимоий хавфли оқибатнинг келиб чиқишини истамаслиги уларнинг фарқини ифодалайди.

Биз айнан эҳтиётсизликнинг бепарволик шаклини таҳлил қиламиз. Жиноят кодексининг, 22-моддаси, 3-қисми бепарволик моҳиятини очиб беради. “Агар жиноят содир этган шахс ўз хулқ-атвори қонунда назарда тутилган ижтимоий хавфли оқибатлар келтириб чиқариши мумкинлигига кўзи етмаса-да, лекин кўзи етиши лозим ва мумкин бўлса, бундай жиноят бепарволик орқасида содир этилган деб топилади” [1]. Яъни шахс содир этган қилмишининг оқибатини билиши лозим бўла туриб, уни англамаган бўлса аммо кўзи етиши ва англашига барча имкони ва шароитлари бўла туриб буни тушиниб етмаса бу уни жиноят содир этганини истисно қилмайди. Юридик манбаларда бундай бепарволикни жиноий бепарволик, деб келтирилади.

Бепарволикда ижтимоий хавфли оқибатни олдиндан кўра билмаслик оқибатга нисбатан ҳар қандай муносабат мавжуд бўлмайди деган тасаввурга олиб келмайди, балки, бундай муносабат махсус шахснинг қонун талабларига, ижтимоий хулқ-атвор қоидаларига, бошқа шахс манфаатларига бепарво муносабатда бўлишида ифодаланади. Шунинг учун бепарволикда интеллектуал ҳолат ижтимоий хавфли оқибатни олдиндан кўра

билмасликдан ташқари, шахс ўз қилмишининг ижтимоий хавфли оқибатини англамаслиги билан ифодаланади [3].

Бепарволик кўринишидаги жиноятларни содир этишда оқибатларни кўра билмаслик, шахснинг қонун талаблари, турли қоидалар ва бошқаларга бепарволигидан далолат беради. Жиноий бепарволикда шахс ўз хулқ-атворининг ижтимоий хавфлилигини англамайди ва бунинг натижасида, ижтимоий хавфли оқибат юз бериши мумкин бўлади. Аммо бу вазиятда шахс ўз қилмишининг хусусиятлари орқали жиноий оқибат келиб чиқиши мумкинлигини билиши лозим бўлади. Яъни қилмишнинг хусусияти унда жиноий оқибатни тақозо қилади. Бепарволикнинг ўзига хос хусусияти шундаки, жиноят содир этишда айбланаётган шахс ўзининг ҳаракати ёки ҳаракатсизлиги туфайли келиб чиқиши мумкин бўлган оқибатни ҳақиқатдан ҳам, ҳатто абстракт ҳолда ҳам англай олмайди. Аммо келиб чиқиши мумкин бўлган оқибатни англамаслик, шахснинг келиб чиққан оқибатга нисбатан умуман руҳий муносабати йўқ дегани эмас. Бепарволикда шахснинг ўз қилмиши ва ундан келиб чиқадиган оқибатига нисбатан муносабати алоҳида мазмунга эга бўлиб, келиб чиқадиган оқибатни англамасида, англаши шарт ва зарур бўлади. Бепарволикда шахснинг ўз қилмишининг оқибатини англамаслиги айбдорнинг қонун талабларини менсимаслиги, унинг талабларини бажармаганлиги бошқа шахсларнинг, давлат ва жамият манфаатларини менсимаслигини кўрсатади [4]. Жиноят ҳуқуқи назарияси ва суд амалиётида оқибатларнинг келиб чиқишининг олдини олиш учун айбдорда имкон бўлганми ёки йўқми, деган масалаларни ҳал қилиш учун объектив ва субъектив мезон ишлатилади.

Бепарволикнинг объектив мезони шахснинг ёзилган ва ёзилмаган олдини олиш қоидаларига риоя қилмаслиги натижасида ижтимоий хавфли оқибатларни келиб чиқишини олдиндан кўра билиш мажбуриятини ўз ичига олади. Ўз навбатида, агар ҳақиқий юзага келган ижтимоий хавфли оқибатларни олдиндан кўра билиш мажбурияти зиммасига юклатилмаган шахс ушбу хавфли оқибатлар учун жавобгарликка тортилиши мумкин эмас.

Субъектив мезон шахснинг аниқ бир вазиятда ва ўзининг индивидуал хусусиятлари билан ижтимоий оқибатларини келиб чиқиш имкониятини олдиндан кўра билиш қобилиятини англатади [4]. Жиноий бепарволикни ўзига хос иккита белгиси мавжуд.

Биринчидан, бепаровликда шахс ўз қилмишининг ижтимоий хавфлилиги ва оқибатлар келтириб чиқариши мумкинлигини ўша вазиятга кўра билиши ёки англаши лозимлигини ифодалайди.

Иккинчидан, оқибатни олдини олишга ҳаракат қилмаганлигида ифодаланади.

Биринчи ҳолатда шахс ақл-идроки ва тафаккури орқали хатога йўл кўяди ва қилмишига нисбатан нотўғри фикрлайди. Бу эса ўз навбатида иккинчи ҳолатни нотўғри қилинган идрок, фикр албатта унинг ҳаракатларида ёки ҳаракатсизлигида ҳам ифодаланади ва салбий оқибат келиб чиқишини тасаввур қилмагани асносида бунинг олдини олишга ҳаракат қилмайди. Жамиятдаги турли касб соҳаларида ўз иш фаолияти давомида бундай ҳолатлар юз бериш эҳтимоли бор албатта. Шундай экан шахс ўз иши ва фаолиятига маъсулият ва эътибор билан қараши лозим бўлади. Ўз хатосини билмаслик унинг тажрибасизлиги шахснинг жиноий жавобгарлигига сабаб бўлиб қолиши мумкин. Масалан, ташкилотда электрик бўлиб ишлаётган А. исмли шахс асосий электрни тўхтатиб узилган симни улаётганда Б. исмли шахс, А. исмли шахсни огоҳлантирмасдан асосий электрни ёқувчи дастакни кўтариб юборади. Бунда, Б. исмли шахс электр энергиясини асосий дастагини улашдан олдин А. исмли шахсни огоҳлантириши лозимлигини била туриб техника хавфсизлик қоидаларига риоя қилмасдан А. ни ток уришига сабабчи бўлганлигини кўриш мумкин. Ижтимоий хавфли оқибатнинг келиб чиқиши мумкинлигини англашнинг зарурлигида эса айбдор қилмиши туфайли келиб чиқадиган оқибатни англаши зарур ва тегишли эҳтиёткорлик чораларини кўришининг зарурлигидир. Айнан ана шундай ҳолат бепарволикни жиноят-ҳуқуқий айбнинг бир тури сифатида тушунишга олиб келади.

Жиноий бепарволик шахсининг ўз қилмишига ва унинг ижтимоий хавfli оқибатларига нисбатан рухий муносабатининг шакли сифатида ўз-ўзига ишониш ва тасодифий, айбсиз ҳолда зарар етказиш ўртасидаги оралик ҳолатини эгаллайди. Жиноят қонунчилиги жиноятларнинг ижтимоий хавfliлик даражасига кўра туркумлаган жиноят кодексининг 15-моддаси мазмунига кўра ижтимоий хавfli катта бўлмаган, унча оғир бўлмаган жиноятларни қасддан ёки эҳтиётсизликдан содир этилиши мумкинлигини белгилаб қўйган бўлса, оғир ва ўта оғир жиноятлар фақат қасддан содир этилишини белгилаб қўйган. Бу ҳолат жиноят содир этилишида эҳтиётсизликни қонунчилик ҳам ижтимоий хавfliлигини амалда реал баҳолашга ҳаракат қилган. Жиноят ҳуқуқий назарияси ҳам буни шундай изоҳлайдики, эҳтиётсизликдан содир қилинган жиноятларнинг оқибати оғир бўлиши амри маҳол. Бунга қуйидагича изоҳ беришимиз мумкин, оғир ва ўта оғир жиноятлар ҳусусиятини таҳлил қилсак уларнинг келиб чиқишини албатта шахс хоҳлаши, билиши ва шунга мос ҳаракат ёки ҳаракатсизликни фаол бажариши лозим бўлади. эҳтиётсизлик аслида шахсининг пассив ҳулқ атвори ва маъсулиятсизлиги ифодаси ҳисобланиб, амалда жиноий оқибат келиб чиқишини хоҳламайди ва унга кўзи етмайди ҳолос. Бу эса аслида жиноятчи шахсини ифодаламайди. Жиноят кодексининг принципларидан бири ҳисобланган айб учун жавобгарлик принципида ҳам айнан эҳтиётсизликнинг бир шакли ҳисобланган бепарволик орқасидан содир этиладиган жиноят учун ҳам жиноий жавобгарлик мавжуд эканлигини кўриш мумкин. Жумладан, айб ижтимоий хавfli қилмиш содир этган шахсни рухий муносабатини акс эттирувчи тушунча ҳисобланади.

Жавобгарлик белгиланиши учун шахсининг содир этилган қилмишни қасд ёки эҳтиётсизликдан содир этган бўлиши керак ҳамда бу далиллар воситасида исботланмоғи лозим. Ушбу принцип жиноят содир этилишида қонун билан белгиланган ёшга етган, ақли расо, ўз ҳаракати ёки ҳаракатсизлигининг хавfliлик даражасини англаган, хавfli оқибат келиб чиқишини олдиндан кўра олган ва онгли равишда унинг келиб чиқишини

истаган ёки йўл қўйган шахсларга нисбатан жавобгарлик қўлланилишини ифодалайди. Шунингдек, мазкур принцип бепарволик ва ўз-ўзига ишониш оқибатида жиноят содир этилишига сабабчи бўлган шахсларга ҳам тааллуқлидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси. 1994 йил 24 сентябрь. //Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 30.10.2021-й., 03/21/726/1001-сон
- 2.Очилов Х.Р., Хайдаров Ш.Д., Шамсидинов З.З. Жиноят ҳуқуқи: умумий қисм. Ўқув қўлланма – Тошкент: ТДЮУ, 2021. – 171 б.
3. Рустамбаев М.Ҳ. Ўзбекистон Республикаси Жиноят ҳуқуқий курси. Том 1. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси Ҳарбий-техника институти, 2018. – 442 б.
4. Рустамбоев М.Ҳ., Ахроров Б.Ж. Жиноят ҳуқуқи: умумий қисм. – Тошкент: ИЛМ ЗИЁ, 2006. – 564 б.
- 5.Усмоналиев М.Э. Жиноят ҳуқуқи: умумий қисм. – Тошкент: Янги аср авлоди. 2010. – 664 б.

